

► Araştırma makalesi / Research article

Antik Mezopotamya'da Rahiplik

Mehmet Emin GÜLER

ORCID: 0000-0002-1483-0262 | ROR ID: 025y36b60 | eminguler00@hotmail.com

Dr., Türkiye Radyo ve Televizyon Kurumu (TRT) / Dr., Turkish Radio and Television Corporation (TRT),
Diyarbakır, Türkiye

Gönderim / Received: 08.02.2024 | Kabul / Accepted: 03.03.2024 | Yayın / Published: 30.04.2024

Atıf: Güler, Mehmet Emin. "Antik Mezopotamya'da Rahiplik". *Dinler Tarihi* 1/1 (2024): 133-152.

Öz: İnsanlık tarihinde tarım, şehirleşme ve yazı gibi olguların ilk defa görüldüğü antik Mezopotamya, bu niteliğinden dolayı uygarlığın beşiği olarak ifade edilmektedir. Antik Mezopotamya coğrafyası hem şehirleşme temelli medeniyetin bir laboratuvarıdır hem de tapınak eksenli şehirleri, öncelikle rahipler olmak üzere sosyal sınıfları, kendine has dini inanç ve uygulamaları, farklı etnik yapılara ev sahipliği yapan kültürel dokusu ve zengin literatürü ile öne çıkmaktadır. Bu uygarlığın temel kaynakları çivi yazılı tabletler ve arkeolojik buluntulardır. Bu kaynaklarda, tanrılar, ritüeller, tapınaklar ve rahipler dikkat çekmektedir. Rahiplerin, antik Mezopotamya'nın sosyal, iktisadi, idari ve kültürel hayatı üzerinde göz ardı edilemeyecek bir oranda etkili olduğu ortaya çıkmaktadır. Hatta bazı dönemlerde onları, iktidarı ele geçirecek kadar güçlendiğini görmek mümkündür. Kurumsal veya geleneksel bir yapı bağlamında tanrı kültürünü ve ritüelleri aktif olarak yöneten rahiplerin, tarih öncesi dönemlere uzanan bir geçmişi bulunmaktadır. Antik Mezopotamya'da rahiplerin, sosyal yaşamda, tapınaklarda ve sarayda en çok dikkat çeken ve etkili olan figürlerden biri olduğu söylenebilir. Burada rahiplerin krallık, şifacılık, yöneticilik, tüccarlık, müzisyenlik, katiplik, zanaatkarlık, kahinlik, büyücülük, eğitmenlik ve hekimlik gibi çok farklı işlevleri olduğu anlaşılmaktadır. Yaşamın neredeyse bütün alanlarında varlığını etkili bir tarzda hissettiren rahipler, dinin ve toplumsal hayatın başat bir ögesi olmayı başarmıştır. Bu çalışmanın amacı, antik Mezopotamya'nın rahip sınıfını Dinler Tarihi disiplininin deskriptif metodu üzerinden ana hatlarıyla incelemektir.

Anahtar Kelimeler: Dinler Tarihi, Antik Mezopotamya, Rahiplik, Tapınak, Ritüeller, Tanrılar.

*

Priesthood in Ancient Mesopotamia

Cite as: Güler, Mehmet Emin. "Priesthood in Ancient Mesopotamia". *Dinler Tarihi* 1/1 (2024): 133-152.

Abstract: Ancient Mesopotamia, where such phenomena as agriculture, urbanization, and writing were first seen in human history, is called the cradle of civilization because of this characteristic. The geography of ancient Mesopotamia is not only a laboratory of urbanization-based civilization but is also characterized by its temple-based cities, social classes, especially priests, unique religious beliefs and practices, cultural texture hosting different ethnic structures, and rich literature. The main sources of this civilization are cuneiform tablets and archaeological findings. In these sources, gods, rituals, temples, and priests stand out. It turns out that priests had a significant influence on the social, economic, administrative, and cultural life of ancient Mesopotamia. In some periods, it is even possible to see them becoming powerful enough to seize power. Priests, who actively managed the worship of gods and rituals in the context of an institutional or traditional structure, have a history dating back to prehistoric times. In ancient Mesopotamia, priests were among the most prominent and influential figures in social life, temples, and palaces. It is believed that priests had many different functions, such as kingship, healing, administration, trade, music, writing, craftsmanship, divination, sorcery, teaching, and judging. By making their presence felt effective in almost all areas of life, priests were a dominant element of religion and social life. This study aims to analyze the priestly class of ancient Mesopotamia through the descriptive method of the discipline of the History of Religions.

Keywords: History of Religions, Ancient Mesopotamia, Priesthood, Temple, Rituals, Gods.

Değerlendirme / Review	:	Çift taraflı kör hakemlik, dış bağımsız / <i>Double-blind, external independent.</i>
Etik Beyan / Ethical Declaration	:	Bu makale Prof. Dr. Baki Adam danışmanlığında tamamlanan "Mezopotamya Dininde Rahiplik" (Ankara Üniversitesi, 2023) başlıklı doktora tezinden üretilmiştir. / <i>This article is derived from PhD dissertation entitled "Priesthood in Mesopotamian Religion" (Ankara University, 2023), completed under the supervision of Prof. Dr. Baki Adam.</i> Bu çalışmanın hazırlanma sürecinde etik ilkelere uyulmuştur. / <i>Ethical principles were followed during the preparation of this study.</i>
Etik Bildirim / Complaints	:	dinlertarihi@asbu.edu.tr
Benzerlik Taraması / Similarity Check	:	Ithenticate
Çıkar Çatışması / Conflict of Interest	:	Çıkar çatışması beyan edilmemiştir. / <i>The Author declares that there is no conflict of interest.</i>
Finansman / Grant Support	:	Herhangi bir fon, hibe veya başka bir destek alınmamıştır. / <i>No funds, grants, or other support was received.</i>

Extended Summary

Ancient Mesopotamia, which witnessed many firsts in agriculture, urbanization, and writing in human history, is called the cradle of civilization because of this structure. This geography, which is a laboratory of urbanization-based civilization, attracts attention with its temple-centered cities, social classes, especially priests, unique religious beliefs and practices, cultural texture, and rich literature that incorporates various ethnic elements. In Mesopotamia, where many ethnic groups met and intermingled, each ethnic and cultural element influenced and was influenced by this civilization. Thus, as a synthesis of both local and foreign cultural elements, a dynamic structure was created that is constantly renewed.

Because religion was at the centre of life in Mesopotamia, priests had an important place and influence in society. In this geography, it was believed that man's primary duty was to serve God, and priests were the representatives of this religious duty. The priestly class, which had the privilege of direct access to God and specialized in certain fields, grew from a small minority to a remarkable size and power. Priests, who actively managed the worship of gods and rituals within an institutional or traditional structure, have a history dating back to prehistoric times.

The fact that important events were dated and recorded in the texts through the inauguration of priests or the establishment of a priestly office in a place shows the importance and influence of the priesthood. In addition, these texts indicate that priests were chosen through various methods of divination. This means that the priest was determined and chosen by God. The priests, who became powerful enough to seize power in some periods, had shown the ability to institutionalize and structure themselves administratively and hierarchically since the early periods of history.

It is not possible to identify the starting point of the priesthood and the first priest in this geography. However, there are texts and archaeological evidence that point to prehistoric periods of priesthood. Göbekli Tepe, which indicates the existence of organized religious beliefs and practices and an organized priestly structure, shows that the priestly tradition in Mesopotamia dates back to 10.000 B.C. and is quite deep-rooted. In the cuneiform tablets and archaeological finds that are the primary sources of this civilization, gods, rituals, temples, and priests are all prominent.

It is possible to see the priest as a person who actively participates in the cult of gods and rituals, which are often associated with the temple in an institutional or traditional structure. One of the main qualities of active participation here is diversity. There are different opinions on the qualification of people who are competent in certain services within the temple, such as gardeners, farmers, shepherds, bakers, winemakers, butchers, jewellers, cleaners and suppliers, who are not closely related to rituals, as priests. It is possible to see that these competent persons are classified as temple workers

(or servants) outside the category of clergy. In addition, some do not find it appropriate to classify temple workers as priestly (religious) and secular (non-religious).

It is well known that in the ancient world, there was no clear categorization of the religious and secular spheres. All human attitudes, thoughts, and actions were not considered independent of the metaphysical world. The classification of temple personnel as temple workers or servants and priests is based on the clear and strict separation of religious (sacred) and secular (profane) spheres. The distinction between religious and non-religious, which is seen in the modern world, especially in secular societies, was not present in the ancient world, especially in temple-related work. Therefore, it is clear that a classification and approach based on today's paradigms, such as temple worker or servant and temple priest, is not natural or appropriate.

In Mesopotamia, priests were among the most prominent figures in society, temples, and palaces. It is believed that priests in this geography had many different functions, such as king, healer, administrator, merchant, musician, scribe, artisan, soothsayer, magician, educator, and judge. With their presence felt in almost every aspect of life, priests were an indispensable element of both religion and social life.

Giriş

Çin, Mısır, İndus Vadisi (Harappa) ve Mezopotamya gibi antik uygarlıklarda, belli başlı bir sahada yetkinliğe ulaşan kişiler arasında özellikle rahipler ve rahibeler¹ dikkat çekmektedir.² Mezopotamya'da yaşam din merkezli olduğu için rahiplerin, sosyal hayatta kayda değer bir yeri ve etkisi vardı. Bu coğrafyada tanrıya hizmet etmenin insanın temel görevi olduğu inancı bulunmaktaydı ve bu görevin temsilcisi rahipler olmuştur.³ Aracısız olarak tanrıya yaklaşma imtiyazına sahip ve belli başlı hizmetlerde yetkin olan rahip sınıfı, ufak bir azınlığın ötesine geçerek takdire değer bir büyüklüğe ve etkiye sahip olmuştur.⁴

Mezopotamya'da dini inanç ve uygulamalar, yaşamın bir parçası olmanın ötesinde hayatın ona göre tanzim edildiği ve şekil aldığı bir değerdir. Bu nedenle rahipler, olay ve olguları dini inanç ve uygulamalar üzerinden açıklayan ve anlamlandıran bireyler olarak kabul görmüştür. Bu kabul, rahiplerin halk üzerinde etkili olmasında ve bu etkinin devamlılığında büyük bir role sahip olmuştur.⁵ Sembolik ve zengin anlamları bulunan geleneksel dini uygulamalar, bu coğrafyanın insanları için günlük yaşamın vazgeçilmez bir parçasıdır. Mezopotamya'nın, ritüeller ile hayat bulan bir coğrafya olarak tasvir edildiğini görmek mümkündür. Rahipler, bu ritüellerin temel ve etkili bir figürü olarak karşımıza çıkmaktadır.⁶

Söz konusu coğrafyada rahiplerin yapılanması ve tasnifi, tapınaktan tapınağa değişiklik gösterebilmektedir. Tapınağın hiyerarşik olarak yapılanmasında üst kademedeki makamlara getirilecek olan rahipler, bizzat tanrılar tarafından belirlenmektedir. Üst düzey rahiplerin seçim süreci o kadar önemlidir ki, yıl isimleri seçilen bu rahipler üzerinden tanımlanmıştır. Çivi yazılı tabletlerde sıklıkla yıl isimleri, "x tanrısının y rahibinin kehanetle belirlendiği yıl" şeklinde geçmektedir. Tapınak

¹ Bu makalede rahip ve rahibeleri belirtmek için yalnızca rahip kavramı kullanılmaktadır. Bunun yanında cinsiyetin vurgulanmaya ihtiyaç duyulduğu yerlerde rahibe kavramı tercih edilecektir. Rahip ifadesi hem erkek hem de kadın din görevlisini ifade edecek şekilde kullanılmaktadır. Bununla birlikte antik Mezopotamya yerine aynı anlamda Mezopotamya kavramı kullanılacaktır. Burada Mezopotamya kavramı, tarih öncesi dönemlerden MÖ. 539'da Babil'in yıkılışına kadar geçen zaman aralığında Sümer, Akad, Asur ve Babil toplumlarının oluşturduğu kültürel kimliği ve onların yaşadıkları coğrafyayı ifade edecek şekilde kullanılacaktır.

² Douglas Carnine vd., *World History: Ancient Civilization* (The USA: McDougal Littell Publishing, 2006), 15.

³ Ronald Wallenfels (ed.) - Jack M. Sasson (ed.), *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*, (New York vd.: Charles Scribner's Sons Publishing, 2000), 4/13.

⁴ Benjamin R. Foster, "Mesopotamia", *A Handbook of Ancient Religions*, ed. John R. Hinnells, (Cambridge: Cambridge University Press, 2007), 194.

⁵ Ercüment Yıldırım, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017), 36.

⁶ Daniel Schwemer, "Mesopotamia", *Guide to the Study of Ancient Magic*, ed. David Frankfurter, (Leiden-London: Brill Publishing, Leiden ve London, 2019, 37-38.

görevlilerinin sayısı ve çeşitliliği, bu tabletlerde geçen listelere ve metinlere göre tespit edilmektedir.⁷ Burada rahiplerin, farklı kehanet metotları ile belirlendiği ortaya çıkmaktadır. Aynı zamanda bu durum, rahiplerin tanrı tarafından belirlenen seçilmiş kişiler olduğu anlamına gelmektedir.

Bazı çivi yazılı tabletlerde bir hadisenin görüldüğü tarih, rahipler üzerinden tanımlanmıştır. CDLI⁸'de P142686 ve P142689 numaralı tabletlerde geçen olayların zamanı, "Eridu kentinin rahibinin göreve başladığı yıl (*mu en eridu{ki} ba-hun-ta*)" biçiminde belirtilmiştir. Bununla birlikte P480071, P102289, P102350 numaralı tabletlerde "Ga'es'de yüksek rahiplik makamının kurulduğu yıl (*mu en ga-esz{ki} ba-hun*)", P450602, P102318, P102319, P102320, P102349, P103876 ve P212345 numaralı tabletlerde "Nanna'nın en rahibesi Enmahgalana'nın göreve başladığı yıl (*mu en-mah-galan-na en {d}nanna ba-hun*)" ve P265995 numaralı tablette "Nanna'nın rahibesi En-nirzana'nın hepatoskopi⁹ ile seçildiği yıl (*mu en-nir-zi-an-na en-{d}nanna masz₂e i₃-pa₃*)" şeklinde çok fazla örnek vardır.¹⁰ Dikkate değer olayların rahiplerin hizmete başlaması veya belirli bir yerde rahiplik makamının oluşturulması üzerinden tarihlendirilmesi veya kayıt altına alınması, rahipliğin değerini ve etkisini ortaya koymaktadır.

1. Tapınak Çalışanı ve Rahip Ayrımı

Mezopotamya için kapsamlı ve gerçeği yansıtan bir rahiplik tanımını ortaya koymak, antik Yakınoğu alanında yetkin olan araştırmacıların yanında Dinler Tarihçilerini yakından ilgilendiren bir konudur. Rahibi, kurumsal veya geleneksel bir yapıda çoğunlukla tapınakla bağlantılı olarak görülen tanrı kültürüne ve ritüellere etkin olarak katılan kişi biçiminde ifade edildiğini görmek mümkündür. Buradaki etkin katılımın temel niteliklerinden biri çeşitliliktir.¹¹

Tapınak bünyesinde ritüeller ile yakın bir ilgisi olmayan bahçıvan, çiftçi, çoban, fırıncı, şarapçı, kasap, kuyumcu, temizlikçi ve tedarikçi gibi belirli hizmetlerde yetkin kişilerin rahip olarak nitelenmesi konusunda farklı görüşler bulunmaktadır. Bu yetkin kişilerin, din adamı kategorisi dışında ve tapınak çalışanı (veya hizmetlisi) olarak

⁷ Joan Goodnick Westenholz, "The Ministering Clergy", *The Sumerian World*, ed. Harriet Crawford, (London-New York: Routledge Publishing, 2013), 247-267.

⁸ Cuneiform Digital Library Initiative (CDLI), dijital ortamda çivi yazılı tabletlerin bir kütüphanesini oluşturma girişimidir. Bu proje Kaliforniya Üniversitesi, Los Angeles Üniversitesi, Oxford Üniversitesi ve Max Planck Enstitüsünün katılımı ile online olarak oluşturulmuştur. Bk. Cuneiform Digital Library Initiative "CDLI" (Erişim 1 Şubat 2021).

⁹ Hepatoskopi (extispicy), hayvan organlarına (ciğer, bağırsak gibi) bakarak kehanette bulunma yöntemi (Bk. Antonio Cavalcanti de Albuquerque Martins, *Divination Through Hepatoscopy: The Apogee and Downfall of the Liver* (Brasil: Simplissimo Publishing, 2024)).

¹⁰ Bk. Cuneiform Digital Library Initiative "CDLI" (Erişim 1 Şubat 2021).

¹¹ Caroline Waerzeggers, "The Pious King: Royal Patronage of Temples", *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, ed. Karen Radner - Eleanor Robson (Oxford vd.: Oxford University Press, 2011), 735.

sınıflandırıldığını görmek mümkündür.¹² Bunun yanında tapınak hizmetlerini gören kişiler arasında, rahiplik (din hizmeti) yapanlar ile din dışı hizmetlerde çalışanlar gibi bir tasnif yapılmasını uygun bulmayan tezler de vardır. Bu tez, bütün tapınak çalışanlarını değişik oranlarda tanrısal hizmetin bir parçası olarak görmektedir.¹³

Tapınaklarda birbirinden farklı hizmet alanlarında çalışan kişilerin rahip olarak tanımlanmasının sebebi, bu kişilerin bir tapınak sistemi çatısında organize edilmiş olmasıdır. Tapınak çatısı altındaki bu çok boyutlu sisteme kişinin katılımı, bazı koşulların yerine getirmesine bağlıdır. Kişinin tapınak işleyişine herhangi bir şekilde dikkate değer bir katkı sağlayabilmesi, bu koşullardan biridir. Bu katkı bir rahip için çok değişik biçimlerde (tapınak arazilerinin bakımı ve ekimi, tapınağa ait hayvanların yetiştirilmesi, ekmek pişirme, bira yapma, ritüel gerçekleştirme, tanrı için sunulacak hayvanların hazırlanması, tapınağın ve tapınak personellerinin tekstil ihtiyaçlarının karşılanması ve tapınağın güvenliğinin sağlanması gibi) olabilmektedir.¹⁴

Tapınak hizmetlerini gören *girsiga* (Sümerce *giri-se₃-ga* biçiminde olan bu sözcüğün Akadca karşılığı *gerseqqu'*dur ve görevli anlamına gelmektedir) unvanlı kişinin *Enmerkar ve Ensuhkešdanna* olarak adlandırılan metinlerde aynı zamanda alt sınıfa mensup bir rahip olarak sunulması¹⁵ ve tapınak açısı için kullanılan *muhaldim* (veya *muhatimmu*) unvanının rahipler kategorisinde geçmesi¹⁶, tapınak çalışanlarının rahip olduğu görüşünü güçlendirmektedir. Orta Asur İmparatorluğunda (MÖ. 1363– MÖ. 912) tanrı Aşur'un tapınağında, tapınak hizmetlerini gören kasap, fırıncı, yağ ve bira üreticisi gibi belli başlı bir alanda yetkin erkek tapınak görevlilerinin bulunduğu bilinmektedir. Avusturyalı Asur Bilimci Karen Radner, tanrının kült hizmetlerini yürüten ve tapınaktaki dini etkinliklerin alt yapısını teşkil eden işleri yapan bu görevlilerin, doğal olarak rahip kategorisine girdiğini belirtmektedir.¹⁷

Dini veya seküler alan gibi bir sınıflandırmanın antik dünyada belirgin bir şekilde bulunmadığı görülmektedir. İnsanın her türlü tutumu, düşüncesi ve eylemi metafizik dünyadan bağımsız olarak düşünülmemektedir.¹⁸ Tapınak personellerinin tapınak çalışanı veya hizmetlisi ve rahip şeklinde tasnif edilmesi, esasında dini (kutsal) ve din dışı

¹² Pierre Bordreuil vd., *Tarihin Başlangıçları: Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*, çev. Levent Başaran (İstanbul: Alfa Yayınları, 2014), 482.

¹³ Gwendolyn Leick, *Historical Dictionary of Mesopotamia* (Lanham vd.: The Scarecrow Press, 2010), 142.

¹⁴ Waerzeggers, *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, 735.

¹⁵ Herman Vanstiphout, *Epics of Sumerian Kings: the Matter of Aratta* (Atlanta: Society of Biblical Literature Publishing, 2003), 174.

¹⁶ Jeremy Black- Anthony Green, *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller*, çev. Necdet Hasgül (İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003), 180.

¹⁷ Karen Radner, "The City of Aşşur and the Kingdom of Assyria: Historical Overview", *The Assyrians: Kingdom of the God Aşşur from Tigris to Taurus*, ed. Kemalettin Köroğlu- Selim Ferruh Adalı (İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018), 10.

¹⁸ Stephen Bertman, *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia* (New York: Facts On File Publishing, 2003), 127.

(dünyevi) alanlarının belirgin bir biçimde oluşmasına ve ayrıştırılmasına dayanmaktadır. Günümüzde başta seküler toplumlarda net olarak görülebilen dini ve din dışı ayrımının, antik dünyada özellikle tapınak ile ilgili işlerde bulunmadığı ve bu nedenden dolayı günümüzün paradigmalarından yola çıkarak yapılan tapınak çalışanı veya hizmetlisi ve tapınak rahibi gibi bir tasnifin ve yaklaşımın doğal ve uygun olmadığı anlaşılmaktadır.

Mezopotamya'nın rahipleri için tapınak görevlisi niteliğinin yapıldığını ve bu görevliler için tapınak, idarecilik ve kült hizmeti gibi sorumluluk alanları tasnifine gidildiğini görmek mümkündür.¹⁹ Burada rahipleri bu biçimde kısıtlı ve bağlayıcı bir sıfat ile dile getirmek, onların tapınak dışındaki sosyal fonksiyonlarının gözden kaçmasına neden olmaktadır. Bu nedenle rahiplik, en kapsayıcı ve uygun anlamı ile din adamlığı olarak tarif edilebilir.

2. Mezopotamya'da Rahipliğin Kökeni ve Gelişimi

Bu coğrafyada ilk rahibin kim olduğunu ve rahipliğin nasıl ortaya çıktığını kesin bir şekilde tespit etmek mümkün görünmemektedir. Bunun yanında rahiplik ile ilgili olarak, Mezopotamya'nın tarih öncesi dönemlerine atıf yapan bazı metinler ve arkeolojik eserler bulunmaktadır. Bu metinler ve eserler üzerinden elde edilen bilgilerin genellikle çıkarsamalara ve tahminlere dayandığı bilinmektedir. Diğer taraftan, bu kaynakların tarihleri günümüze yaklaştıkça, elde edilen rahip tasvirleri kesinlik ve açıklık kazanmaktadır.

Antik Ur kentinde ortaya çıkartılan ve neredeyse 5000 yıllık olan bir kil tablette arpa gibi tahıl sembolleri ile birlikte Sümerce *ku* ve *sim* işaretleri dikkat çekmiştir. Tabletten sol üst köşesinde yer alan bu işaretleri *kuşim* olarak çeviren yetkililer, bu Sümerce sözcüğün bir kişi adı olduğunu belirtmektedir. Bira üretiminin tasvir edildiği düşünülen bu tablet, tarihsel olarak ilk imzayı ve kişi adını bünyesinde barındıran eser olarak bilinmektedir. Tabletteki *kuşim* ifadesinin bir kişiyi veya kurumu işaret ettiği konusunda farklı görüşlerin öne sürüldüğünü görmek mümkündür. Bunun yanında farklı 17 çivi yazılı tablette bu ifade geçmektedir ve bu tabletlerden bazısında *kuşim* sözcüğü, *sanga* unvanlı tapınak yöneticisi için kullanılmaktadır.²⁰ Bununla birlikte *sanga'nın*, bir rahip unvanı olduğu bilinmektedir.²¹ Buradan tarihte ilk defa bir belgeye

¹⁹ J. Nathan Clayton, *Symbol, Service, and Song: The Levites of 1 Chronicles 10-29 in Rhetorical, Historical, and Theological Perspectives* (Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2021), 140-205.

²⁰ Dailymail, "5,000-year-old stone tablet containing the 'first ever signature' sells for £175,000" (Erişim 29 Şubat 2024).

²¹ Meindert Dijkstra, "Prophets, Men of God, Wise Women: Dreams and Prophecies in Hittite Stories", *Prophecy and Prophets in Stories*, ed. Bob Becking - Hans M. Barstad (Leiden - Boston: Brill Publishing, 2015), 16.

ismini yazarak imzasını atan insanın, tapınağı idare eden *sanga* unvanlı bir rahip olabileceği anlaşılmaktadır.

Bu konuda çıkarsama yapılan diğer bir kaynak Tevrat'tır. Bu kitapta Aden olarak geçen bir bahçeden ortaya çıkan bir nehrin Pişon, Gihon, Fırat ve Dicle olmak üzere dört farklı kola bölündüğü ve bu bahçenin doğu bölgesinde olduğu belirtilmektedir.²² Verilen bu bilgilerden yola çıkılarak, Aden bahçesinin bulunduğu konum hakkında çok farklı fikirler öne sürülmüştür. İlk dönem kilise babalarından, Aden Bahçesi'nin Moğolistan'da, Hindistan'da ve Etiyopya'da yer aldığını iddia edenler olduğu gibi bu bahçenin kayıp Atlantis kıtasında olduğunu öne sürenler bulunmaktadır.²³ İngiliz arkeolog David Rohl, onun İran'ın Tebriz kenti civarında olduğunu düşünmektedir.²⁴ Kitab-ı Mukaddes ve antik Mısır üzerine araştırmalar yapan Gary Greenberg, bu bahçenin yerinin Mısır'da olduğunu iddia etmektedir.²⁵ *Philo*, Aden Bahçesi'nin ruhu sembolize ettiğini ve ondan çıkan dört ırmağın belirli dört erdemi (hikmet, irade, cesaret, adalet) işaret ettiğini söylemiştir.²⁶ Sayısı artırılabilir olan bu farklı yaklaşımlar içerisinde özellikle Güney Mezopotamya coğrafyası öne çıkmaktadır.²⁷ Bunun yanında metinlerde geçen Aden bahçesinin aslında çok kadim bir tapınak olduğu ve ilk insan olan Hz. Âdem'in ilk rahip olduğu düşüncesi görülmektedir.²⁸ Bu tezler aynı zamanda yeryüzünün ilk rahibinin ve rahipliğin, Mezopotamya coğrafyasında başladığı çıkarsamasına zemin hazırlamaktadır.

Rahipliğin kökenine, yapısına ve niteliklerine atıfların olduğu diğer bir kaynak, Mezopotamya mitolojisidir. Bir mitolojik anlatıya göre bazı rahiplerin görevleri, tanrı Marduk²⁹ tarafından yaratılış anında takdir edilmiştir. Diğer bir yaklaşıma göre bütün kâhin rahipler, sanatlarını tanrılardan öğrenmekte ve tufan öncesinde yaşamış olan bir kralın soyundan gelmektedir. Mitolojik metinlerde tufan öncesi dönemlerde tanrı

²² Bk. Kitabı Mukaddes (İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 1997), Yaratılış 2: 8-16.

²³ Bk. Dora Jane Hamblin, "Has the Garden of Eden Been Located at Last?", *Smithsonian Magazine* 18 / 2 (Mayıs 1987), 127-133.

²⁴ David Rohl, *From Eden to Exile: The Epic History of the People of the Bible* (London vd.: Arrow Books Publishing, 2003), 22.

²⁵ Gary Greenberg, 101 Myths of the Bible How Ancient Scribes Invented Biblical History (Illinois: Sourcebooks Publishing, 2000), 9-10.

²⁶ John Martin Woolsey, *The Original Garden of Eden Discovered, and the Final Solution of the Mystery of the Woman, the Tree and the Serpent: Being the Lunar Theory of Mythology* (London - New York : Cochrane Publishing , 1910), 270.

²⁷ Gordon Campbell, *Garden History: A Very Short Introduction* (Oxford: Oxford University Press, 2019), 5.

²⁸ Scott Hahn (ed.), *Catholic Bible Dictionary* (New York vd.: Crown Publishing, 2009), 24.

²⁹ Bu tanrı Babil ülkesinde ve şehrinde öne çıkmakla birlikte, onu Sümer ve Akad Dönemi metinlerinde görmek mümkündür. Sümerce ve Akadca metinlerde Nibiru (Ne.Be.Ru) olarak geçen bu tanrının költü, Mezopotamya'nın farklı dönemlerinde ve bölgelerinde etkili olmuştur (Bk. Maximilien De Lafayette, *Encyclopedia of Gods and Goddesses of Mesopotamia Phoenicia, Ugarit, Canaan, Carthage, and the Ancient Middle East* (New York-Berlin: Times Square Press, 2015) , 2/ 55-65.).

Ea'nın, insanlığa bilgelik sunması için yedi bilge gönderdiği ifade edilmektedir. Bu bilgilerden biri olan Adapa, bir rahip prototipi ve rol modeli olarak takdim edilmektedir. Adapa'nın özellikle ritüel konusunda hünerli olduğu ve bu rahibin Eridu kentinin rahipliğini yaptığı belirtilmektedir.³⁰

Sümerlere ait çivi yazılı metinlerde tanrıların, ilk rahip olarak Enmeduranki'yi seçtikleri ve ona aritmetiği ve yazmayı öğrettikleri vurgulanmaktadır.³¹ Rahip Enmeduranki hakkında bilgi veren metin şöyledir:

“Enmeduranki, An, Enlil ve Ea'nın sevdiği, Sippar'lı bir prens[tı]. Onu, aydınlık (Ebabbara'daki) tapınaktaki Şamaş seçmişti. Şamaş ve Adad, onu [tanrılar] meclisine götürdüler... Ona An, Enlil ve Ea'nın bir sırrı olarak suyun üzerindeki yağı nasıl yorumlayacağını gösterdiler. Ona tanrısal tableti, gökyüzünün ve yeryüzünün *kibdu* sırrını takdim ettiler...Ona sayılarla hesap yapmayı öğrettiler...”³²

Enmeduranki tanrılardan gizli bilgileri aldıktan sonra Sümer ülkesine geri döner. Daha sonra Nippur, Sippar ve Babil halkına çağrıda bulunan bu rahip, onlara rahiplik makamı ile ilgili önemli bilgiler sunar. Enmeduranki, tanrıların ona emanet ettiği özel ve gizli bilgileri (tabletteki *kibdu* sırrını) tanrı Şamaş ve Adad'ın önünde ant içmiş olan oğluna aktarır. Bu metin, “Rahiplerin nesli işte bu şekilde var edildi. Onlar (rahipler) Şamaş ve Adad'a yakın olan kişilerdir.” cümlesi ile son bulmaktadır.³³

Martu'nun Evliliği olarak isimlendirilen metnin ilk kısmında başlangıçta mevcut olan ve olmayan şeyler, “Ninab (yerleşim yeri) varken, (ama) Kiritab yokken. Kutsal rahip başlığı vardı, (ama) kutsal taç yoktu. Kutsal aromatik otlar vardı, (ama) kutsal sedirler yoktu, ...” şeklinde belirtilmiştir. Birbirine yakın iki unsurun karşılaştırıldığı bu metinde, bu iki unsurdan önemli olanın daha önce var olduğu ifade edilmektedir.³⁴ Burada rahiplerin kullandığı başlığın kralların giydiği taçtan daha önce var olduğu vurgulanarak rahipliğin krallıktan daha kadim ve üstün olduğu belirtilmektedir.

Mezopotamya mitolojisinin diğer bir önemli eseri olan Gılgamış Destanında, Uruk kentinin yüksek rahibinin tanrıça Ninsun'un ile evlendiği ve bu evliliğin neticesinde üçte biri insan ve üçte ikisi tanrı olarak tanımlanan Gılgamış'ın dünyaya geldiği ifade

³⁰ Waerzeggers, *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*, 734.

³¹ Zecharia Sitchin, *The Earth Chronicles Handbook: A Comprehensive Guide to the Seven Books of the Earth Chronicles* (Vermont: Bear & Company Publishing, 2009), 222.

³² John Day, *From Creation to Abraham: Further Studies in Genesis 1-11* (New York vd.: T&T Clark Bloomsbury Publishing, 2022), 103.

³³ Zecharia Sitchin, *Tanrıların ve İnsanların Savaşları*, çev. Gülden Özbilun (İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2005), 150.

³⁴ Jacob Klein, “The God Martu in Sumerian Literature”, *Sumerian Gods and Their Representations*, ed. I.L.Finkel - Markham J. Geller (Groningen: STYX Publications,1997), 113.

edilmektedir.³⁵ Bu mitolojik anlatı, aynı zamanda rahiplerin tanrılara olan yakınlığını vurgulamaktadır.

Arkeolojik kazılarda ortaya çıkartılan eserler ve bu eserler üzerinden yapılan çıkarsamalar, tarih öncesi dönemlerde rahiplik konusunda bilgi veren önemli kaynaklardan biridir. Mezopotamya'nın kuzeyinde gün yüzüne çıkartılan Göbekli Tepe tapınağı, buradaki ritüelleri gerçekleştiren ve tanrı olduğu düşünülen varlıkların kült hizmetlerini gören bir rahip sınıfının varlığının delili olarak yorumlanmaktadır. Bu tapınağın temel nitelikleri, bu rahip sınıfının belirli kült hizmetlerinde yetkin olduğunu ve etkin bir dini inancı temsil ettiğini göstermektedir.³⁶ Söz konusu dönemde bir inanç sisteminin Göbekli Tepe gibi bir tapınağı inşa edecek düzeyde olması, bu inanç sisteminin işlevsel, etkili ve bir hiyerarşiye göre yapılandırılmış temsilcilerinin kanıtı olarak yorumlanabilir. Bu tapınak, bir inanç sistemine sahip insan topluluğunu, bu insanları dini amaçlar için toplayacak ve onlara tapınak inşa ettirecek dini ve idari önderleri kaçınılmaz kılmaktadır. Göbekli Tepe, din adamları tarafından halkın motive edilip örgütlenerek tapınak inşa edilmesinin bir sembolü olarak görülmektedir.³⁷ Tartışmalı olmakla birlikte Göbekli Tepe üzerinden öne sürülen bu görüş, aynı zamanda Mezopotamya'da rahip sınıfının tarihinin MÖ. 10.000'li yıllara kadar uzandığı anlamını içermektedir.

Arkeolojik kazılarda, üç bölümden meydana gelen, bazı özel amaçlar için kullanıldığı düşünülen ve MÖ. 7000'li yılların sonlarında ortaya çıktığı anlaşılan müstakil yapılar gün yüzüne çıkartıldı. İlk önce Suriye'nin orta kısımlarında ve daha sonra Eridu ve Tepe Gawra gibi yerleşim alanlarında görülen bu özel yapılar,³⁸ arkeolog Jean-Daniel Forest tarafından tapınak kalıntısı olarak tanımlandı.³⁹ Tapınak olarak nitelenen bu kalıntılar, aynı zamanda rahiplik olarak ifade edilebilecek bir yetkinlik alanının ortaya çıkmış olduğunun delili olarak yorumlanmaktadır.⁴⁰ Bununla birlikte söz konusu bu yapıları, tapınakların ve rahip sınıfının varlığının belirtisi biçiminde yorumlayanlar olduğu gibi buna karşı çıkan ve bu yorumlamayı hatalı bulan yaklaşımların olduğu bilinmektedir.⁴¹

Mezopotamya'da sosyal örgütlenmenin merkezinde tapınakların ve dolayısıyla rahip sınıfının yer aldığı görülmektedir. Belli bir tapınak etrafında organize olan

³⁵ *Gılgamış Destanı*, çev. Sait Maden (İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 2020), 3-11.

³⁶ Karl W. Luckert, *Göbekli Tepe*, çev. Leyla Tonguç Basmacı (İstanbul: Alfa Yayınları, 2015), 164-166.

³⁷ Yıldırım, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, 9-10.

³⁸ Halil Tekin, *Tarih Öncesinde Mezopotamya: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji* (Ankara: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2019), 366-367.

³⁹ Jean-Daniel Forest, "Aux Origines de l'architecture Obeidienne: Les Plans de Type Samara", *Akkadica* 34 (1983), 1-47.

⁴⁰ Jean-Louis Huot, *Les Premiers Villageois de Mesopotamie: Au Village a la Ville* (Paris: Armand Collin Publishing, 1994), 164.

⁴¹ Bk. Tekin, *Tarih Öncesinde Mezopotamya*, 358-363.

kentlerin idari ve sosyal yapılarının şekillenmesinde, rahiplerin etkili olabildiği anlaşılmaktadır. Bunun birlikte rahipler, temsilcisi oldukları dini inanç ve uygulamaların kurumsallaşmasını ve sistemleşmesini sağlamıştır.⁴² Ubeyd Döneminin (MÖ. 5500-MÖ. 3700) sosyal dokusu üzerine yapılan incelemelerde Yakındoğu arkeoloğu Frank Hole, bu dönemde rahiplerin toplumu yönlendiren ve şekillendiren figürler olduğunu iddia etmektedir. Hole, tapınakların inşa edilmesi için gerekli olan iş gücünün özellikle dini inançların motivasyonu ve rahiplerin liderliği sayesinde sağlandığı görüşündedir.⁴³ Aynı dönemde Eridu yerleşim bölgesinde bulunan tapınakta tekstil üretiminin yapıldığına işaret eden buluntuların yanında, besin hazırlamak için kullanılan araçlar, özenli bir şekilde boyanmış çanak-çömlekler ve damga mühürler elde edilmiştir. Bu buluntulardan, tapınakların çok boyutlu olarak işlev gördüğü ortaya çıkmaktadır. Bununla birlikte rahiplerin, bu tapınakta gerçekleştirilen üretim hizmetlerini sağlayan ve yöneten kişiler olduğu görülmektedir. Burada ortaya çıkartılan mühürler, tapınakların (rahiplerin) yetkilendirme ve onay verme işlevinin bulunduğu düşüncesini akla getirmektedir.⁴⁴

Mezopotamya coğrafyasında görülen en erken ritüel örneklerinin avcılıkla ilgili olduğu bilinmektedir. Bununla birlikte zaman zaman bu ritüelleri gerçekleştiren dönemin yöneticilerinin, avcılık alanında yetkin olduğu düşünülmektedir. Avcı yönetici ile av hayvanı aslan arasındaki ilişkinin, daha sonraki dönemlerde kral ile kraliyetin simgesi aslan şeklinde ortaya çıktığı anlaşılmaktadır. Erken dönemlere tarihlendirilen tasvirlerde rahip-krallar, aslan avında olduğu vurgulanarak betimlenmektedir.⁴⁵ Esasında rahip-kral nitelemesi, araştırmacılar tarafından öne çıkartılan bir tanımlamadır. Söz konusu dönemin bir kralının veya yöneticisinin dini bir töreni veya ritüeli yönetmesi hem kral hem de rahip unvanını kapsayan rahip-kral tanımlamasının oluşmasında ve öne çıkmasında etkili olmuştur.⁴⁶

Bu coğrafyada şehirlerin ortaya çıkış ve gelişim sürecinde, rahiplerin ve tapınakların etkili bir role sahip olduğu ifade edilmektedir. Özel olarak aşiret veya kabile gibi küçük çaplı örgütlenmelerden krallığa ve devlet yapılanmasına dönüşümün oluşmasında, rahiplerin belli bir oranda etkili olduğu düşünülmektedir. Bu dönüşüm

⁴² Yıldırım, *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*, 35.

⁴³ Frank Hole, "Symbols of Religion and Social Organization at Susa", *The Hilly Flanks and Beyond: Essays on the Prehistory of Southwestern Asia Presented to Robert J. Braidwood*, ed. T. Cuyler Young vd. (Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1982), 315-333.

⁴⁴ Susan Pollock, *Antik Mezopotamya: Var Olmamış Cennet*, çev. Burak Esen (İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2017), 108-109.

⁴⁵ Dominique Collon, "Depictions of Priests and Priestesses in the Ancient Near East", *Priests and Officials in the Ancient Near East*, ed. Kazuko Watanabe (Heidelberg: Universitätsverlag V. Winter Publishing, 1999), 17.

⁴⁶ Piotr Michalowski, "Sumerians", *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*, ed. Eric M. Meyers (New York- Oxford: Oxford University Press, 1997), 100.

sürecinde krallar ile rahipler arasındaki uyuşmanın ve birlikte hareketin, dikkate değer bir etkisi olmuştur.⁴⁷ Bununla birlikte bu iki etkili güç merkezi arasında dönem dönem çatışma ve mücadele görülebilmektedir ve bu durum, Orta Çağ'da krallar ile papa arasındaki rekabeti anımsatmaktadır.⁴⁸

Sümer dönemi olarak da bilinen Mezopotamya'nın Erken Hanedanlık Dönemi (MÖ. 2900- MÖ. 2334) metinlerinde geçen, idarenin en başında olan ve *en* ile *ensi* unvanlarını kullanan yöneticilerin, tanrılar ile kuvvetli bir ilişkisinin ve bağının bulunduğu görülmektedir. *En* ve *ensi* unvanlarından sonra ortaya çıkan ve kökeni kesin bir şekilde tespit edilemeyen *lugal* unvanının, bu iki unvan gibi tanrılarla etkili bir ilişkisinin ve bağının olmadığı anlaşılmaktadır. Bu nedenle çoğunlukla *en*, rahip ve *lugal*, kral olarak tanımlanmaktadır. Farklı unvanların görüldüğü bu süreçte tapınakların yakınında sarayların ortaya çıkıp yaygınlaşması, unvanlardaki bu durumun mimaride kendini gösteren yenilikler ile desteklendiği şeklinde yorumlanmaktadır. Aynı zamanda bu değişim ve dönüşümler, rahipler ile krallar arasında bir iktidar mücadelesi ve zıtlama olduğunun işareti olarak kabul edilmektedir. Bununla birlikte bu farklı unvanların (*en* ile *ensi* ve *lugal*) bazı metinlerde birlikte kullanıldığı bilinmektedir.⁴⁹

Mezopotamya'nın mitolojik metinlerinde büyük tufanın, dönemin kentlerini bir lider otoritesi altında birleşmeye zorladığı anlatılmaktadır. Bu tufan döneminde Kiş kentinin kralı olan Etana'nın, kendini hem *lugal* hem de *ensi* olarak ifade ettiği görülmektedir. Bu iki unvanın birlikte bir kral için kullanılması, kralların yönetimdeki rolünü güçlendirdiği ve dolayısıyla rahiplerin idare üzerindeki gücünü olumsuz etkilediği anlaşılmaktadır.⁵⁰ Bunun yanında Mari şehrinde ortaya çıkartılan kral Zimri-lim'in sarayının kalıntılarında, bu sarayın takriben 250'den fazla odadan veya birimden meydana geldiği görülmüştür. Özellikle sarayın kalıntılarında, onun kült ve yönetim ile ilgili olan birimleri arasındaki ayrım açık bir şekilde fark edilmektedir. Saray ile ilgili bu durum, kralın hem idari ve kült alanları ile ilgili görev ve yükümlülüklerinin iç içe geçmediğini hem de rahip-kral rolünü göstermektedir. Bununla birlikte sarayın bu kalıntıları, kralın rahiplik ve idari olmak üzere ikili işlevinin arkeolojik ispatı biçiminde değerlendirilmektedir.⁵¹

Bilhassa Yeni Asur Döneminde (MÖ. 911-MÖ. 609) Asur krallarının, rahip rolünü içselleştirdiği görülmektedir. Tanrının dünyadaki temsilcisi olarak bu krallar, liderlik

⁴⁷ Lewis Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, çev. Gürol Koca-Tamer Tosun (İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007), 52-53.

⁴⁸ Helmut Uhlig, *Sümerler: Mezopotamya'nın Sıradışı Topluluğu*, çev. Nilgün Ersoy (İstanbul: Totem Yayınları, 2018), 156.

⁴⁹ Hans J. Nissen, *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*, çev. Z. Zühre İlkelen (İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2015), 160-161.

⁵⁰ Tom Head, *Ancient Mesopotamia* (Minnesota: Abdo Publishing, 2015), 32-33.

⁵¹ Uhlig, *Sümerler: Mezopotamya'nın Sıradışı Topluluğu*, 174.

yapmış, avlanmış ve askeri seferlere çıkmıştır.⁵² Asur ülkesinin idare anlayışına, dini kültürüne ve siyasi ideolojisine göre Asur kralları, aynı zamanda tanrı Aşur'un başrahibi konumundadır.⁵³ Asur'un rahiplerinin Babil krallığının rahipleri kadar özerk ve rahat olmadığı görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, Asur krallığının sert ve güçlü otoriter yapısı olduğu düşünülmektedir.⁵⁴ Asur kralı Şalmaneser'in Samiriye bölgesini ele geçirmesi ve İsrail halkını Asur'a sürgün olarak göndermesi, Tanah'ta ifade edilmektedir. Bu kitapta Asur kralının Samiriye'ye değişik bölgelerden getirdiği farklı kültürdeki toplulukları iskan ettirildiği, bu insanların İsrail'in tanrısını bilmedikleri ve bu nedenle İsrail tanrısının, bu insanlara aslanları musallat ettiği anlatılmaktadır. Tanrının bu musibeti üzerine Asur kralının, önceden sürgüne gönderdiği İsraili rahiplerden bir kısmını aslanların musallat olduğu bu insanlara İsrail'in tanrısına nasıl tapınılacağını ve onun nasıl teskin edileceğini göstermesi için görevlendirmiştir.⁵⁵ Bu anlatıda Asur kralının, diğer halkların tanrılarının rahiplerine yönelik güveni ve inancı dikkat çekmektedir. Bununla birlikte bu örnek, Mezopotamya'da diğer milletlerin rahiplerinin saygınlığını ve imajını belirli bir oranda ortaya koyması açısından önemlidir.

Bu örneklerden hareketle, kökleri tarih öncesi dönemlere uzanan, mitolojik metinler ile efsaneleşen, arkeolojik ve yazılı veriler sayesinde belirginleşen bir rahiplik geleneğinin Mezopotamya'da bulunduğu çıkarsaması yapılabilir. Nitelikleri zamana, topluma ve bölgeye bağlı olarak değişiklik gösterebilen rahiplerin, Mezopotamya'nın dini inanç ve uygulamalarının temel unsurlarından biri olduğu ifade edilebilir. Bununla birlikte özellikle hem liderliği hem de rahipliği bünyesinde birleştiren rahip-krallar devri, bu coğrafyada rahipliğin en etkili olduğu ve öne çıktığı dönemlerden biridir. Yönetimde bulunmadıkları dönemlerde bile rahiplerin, sosyal yaşamın ve politik sistemin etkili bir ögesi olarak öne çıktıkları anlaşılmaktadır.

3. Mezopotamya'da Rahiplerin İşlevleri

Sosyal, kültürel, politik, iktisadi ve dini yaşamın neredeyse tamamında varlığını hissettiren rahiplerin, Mezopotamya'da etkili ve çok boyutlu işlevlerinin bulunduğunu görmek mümkündür. MÖ. 3000'li yılların geç dönemlerinden itibaren görülmeye başlayan ve sayısı binleri bulan çivi yazılı kil tabletlerden, rahiplerin çeşitli alanlarda ortaya koydukları uygulamalar ve hizmetler ile ilgili bilgilere ulaşmak mümkündür.⁵⁶ Eski Babil Krallığına tarihlenen ve CDLI'de P346224 numaralı bir tablette, sıkıntılı ve

⁵² Collon, *Priests and Officials in the Ancient Near East*, 24.

⁵³ Marc Van De Mieroop, *Eski Yakındoğu Tarihi*, çev. Sinem Gül (İstanbul: Homer Kitapevi, 2018), 229.

⁵⁴ Arthur Cotterell, *The First Great Powers: Babylon and Assyria* (London: Hurst & Company Publishing, 2019), 149.

⁵⁵ Bk. 2.Krallar 17. Bab.

⁵⁶ Steve Tinney ve Karen Sonik, *Journey to the City: A Companion to the Middle East Galleries at the Penn Museum*, (Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2019), 98-100.

fena günler ay tanrısı Nanna'ya sitem edilerek ifade edilmektedir. Bu tabletin giriş bölümü şöyledir:

“Nanna baba, senin *işib* rahibin kutsal şita yakarışını hakkıyla yerine getirmedi. Senin *lumah* rahibin *şaggada* kıyafetini giymedi... Güzelliğinden dolayı seçilmiş senin gerçek *en* rahibin manastırına sevinçli olarak girmede, ...”⁵⁷ Burada yaşanan zor ve ıstıraplı günler, rahiplerin işlevlerini yerine getirme fırsatından mahrum olması üzerinden belirtilmektedir ve bu örnek, rahiplerin işlevlerinin önemini vurgulamaktadır. Bununla birlikte rahibin görevini aksatması, tanrıya şikâyet konusu olabilecek bir eksiklik olarak görüldüğü anlaşılmaktadır.

Mezopotamya'da özellikle yazılı tarihin ilk dönemlerinde siyasi lider, sihirbaz, bilim adamı, otacı, bilgin, kâhin ve rahip gibi tanımları net bir biçimde ortaya konulmuş ve görev sınırları belirlenmiş bir yetkinlik veya meslek sınıfı ayırımının olmadığı görülmektedir. Bundan dolayı bir kişi aynı anda bu niteliklere ve işlevlere sahip olabilmektedir.⁵⁸ Metinlerde *pašišum* unvanı altında geçen rahiplerin temel görevi sunu yapmaktır. Bunun yanında bazı metinlerden, bu unvanlı rahiplerin tapınağın idari hizmetlerini yürüttüğü veya müzisyenlik yaptığı görülmektedir.⁵⁹ Yeni Asur Krallığı dönemine ait çok sayıda kil tabletin unvan bölümünde, “ağıtçı rahip Bel-šuma-iškun” yazmaktadır. Sözü edilen bu tabletlerde, Dolunay'ın ve Jüpiter'in görülmemesi ve ay tutulması gibi durumlar üzerinden yapılan kehanetlerden bahsedilmektedir.⁶⁰ Burada ağıtçı bir rahibin kahinlik yaptığı ortaya çıkmaktadır. Akad kralı Sargon'un kızı Enheduanna'yı antik Ur kentinin koruyucu tanrısı Nanna'nın baş rahibesi olarak atanması, imparatorluğunun ihtiyaç duyduğu istikrarı yaratmak için başvurduğu siyasi bir manevradır. Burada dini bir makam olan rahipliğin, etkili bir siyasi işlevi öne çıkmaktadır.⁶¹ Mezopotamya literatürü üzerinden bir rahibin işlevinin yalnızca bir yetkinlik alanı ile kısıtlanamayacağını gösteren örneklerin sayısını artırmak mümkündür.

Mezopotamya'da dini niteliği ile öne çıkan Nippur (Bağdat'ın yaklaşık 200 kilometre güneyinde kalan antik yerleşim yeri) şehrinde yer alan ve Eshumesha olarak adlandırılan tanrı Ninurta'nın tapınağında gerçekleştirilen arkeolojik kazılar neticesinde, bu tapınağın etkinlikleri ve tapınak çalışanları ile ilgili önemli bilgiler elde edilmektedir. Burada gün yüzüne çıkartılan tabletlerde yer alan metinler, bu tapınakta görevli rahipleri ve bu rahiplerin özelliklerini ifade etmektedir. Bu metinlerde geçen

⁵⁷ Bk. Cuneiform Digital Library Initiative “CDLI”.

⁵⁸ Mumford, *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*, 54.

⁵⁹ Nicole Brisch, “The Priestess and the King: The Divine Kingship of Šu-Sin of Ur”, *Journal of the American Oriental Society* 126 / 2 (Nisan-Haziran, 2006), 168.

⁶⁰ Hermann Hunger, *Astrological Reports to Assyrian Kings* (Helsinki: Helsinki University Press, 1992), 263.

⁶¹ Sarah Glaz, “Enheduanna: Princess, Priestess, Poet, and Mathematician”, *The Mathematical Intelligencer* 42/2 (2020), 32.

listelerde, üst kademeli (yüksek) rahip ve rahibe, tapınak idarecisi, kâhin, manastır rahibesi (*naditu*), muhasebeci-sayman, ağıtçı rahip, yılan oynatıcısı (büyücü rahip), arınma rahibi, kâtip, yağ üretim işleri idarecisi, hazineedar (mali işler yöneticisi), çoban, su işleri sorumlusu, değirmenci, keçe-hasır ustası, yağ tedarikçisi, dokumacı, yakıt sorumlusu, bakır ustası (demirci), avlu-bahçe sorumlusu (bahçıvan ve temizlikçi), taş ustası, güvenlik işleri sorumlusu ve berber gibi bu tapınağın çalışanları sıralanmıştır.⁶²

Fransız Hitit Bilimci ve arkeolog Louis Delaporte, antik dönemin rahipliğini üç farklı kategori üzerinden ifade etmektedir. İlk kategoriyi teşkil eden büyücü rahipler, şeytan gibi kötü ruhsal yaratıkları kovup uzak tutan ve tanrıların insanlara karşı merhametli ve iyi davranmasını sağlayan kişilerdir. İkinci kategoriyi oluşturan kâhinler, gelecek hakkında bilgi veren rahiplerdir. Üçüncü ve son kategoride, müzisyen, ağıtçı ve şarkıcı rahipler yer almaktadır. Bununla birlikte Delaporte, rahiplerin gerçekleştirdiği kırk tane değişik hizmet sahasının bulunduğunu dile getirmektedir.⁶³

Tarihsel süreçte bu coğrafyada rahipleri, kral, sihirbaz, diplomat, tapınak idarecisi, tüccar, şifacı, kâhin, yazıcı, bilgin, asker, öğretmen, hâkim, danışman, ağıtçı, müzisyen, solist, rüya yorumcusu ve avcı sıfatları ve uzmanlıkları ile görmek mümkündür.⁶⁴ Bununla birlikte rahiplik örgütlenmesi ve işlevleri hakkında değişik tasniflerin yapılabildiği ortaya çıkmaktadır. Bunun temel nedeni, rahiplik yapılanmasında zamana ve bölgeye bağlı olarak büyük farklılıkların olabilmesidir. Buradan Mezopotamya'da hem tapınak yapılanmasında hem de toplumsal yaşamda rahiplerin çok farklı işlevlere ve niteliklere sahip olabildiği anlaşılmaktadır.

Sonuç

İnsanlık tarihinde yazının ilk görüldüğü yerlerden biri olan Mezopotamya, hem bu özelliğinden dolayı kritik ve karakteristik bir dönüşüme ev sahipliği yapmıştır hem de kurumsallaşmış ve örgütlenmiş dinlerin ortaya çıktığı bir coğrafyadır. Tarih öncesi dönemlerin karanlık evrelerine uzanan bir geçmişe sahip olan bu bölgede, coğrafi niteliklerin dini ve kültürel kimlik üzerindeki etkisi açık bir şekilde görülebilmektedir. Özellikle Kuzey Mezopotamya'da MÖ. 10.000 yıllarına tarihlenen Göbekli Tepe'nin gün yüzüne çıkartılmış olması, burada dini inanç ve uygulamaların ve dolayısıyla rahiplerin ne kadar eski ve yerleşik olduğunu göstermesi açısından önemli bir keşiftir. Erken dönemin görsel tasvirlerinde ve yazılı kayıtlarında ayınlar, tapınaklar ve rahipler gibi dini öğelerin baskın bir biçimde öne çıkması, arkaik halkların dini inanç ve uygulamalara verdiği önemi ve köklü dini geleneklerin bu halklar üzerindeki etkisini vurgulamaktadır.

⁶² Wallenfels -Sasson, *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*, 159.

⁶³ Louis Delaporte, *Mesopotamia*, çev. V. Gordon Childe (New York-Oxon: Routledge Publishing, 2013), 150.

⁶⁴ Bk. M. Emin Güler, *Mezopotamya Dininde Rahiplik* (Ankara: Ankara Üniversitesi, İlahiyat Fakültesi, Doktora Tezi, 2023), 185-266.

Mezopotamya coğrafyasında görülen dini inanç ve uygulamaların en çok dikkat çeken temsilcileri, bu inanç ve uygulamaların şekillenmesinde büyük rol oynayan rahiplerdir. Söz konusu coğrafyanın üç temel unsuru (ayınlar, tanrılar ve tapınaklar) ile güçlü bir bağı ve ilişki içinde olan rahip sınıfının, kendine has işlevleri ve özellikleri bulunduğu anlaşılmaktadır. Hemen hemen hayatın tüm alanlarında etkili bir biçimde varlığını gösteren rahipler hem sosyal yaşamın hem de dinin vazgeçilmez bir ögesi olmayı başarmıştır.

Antik dönemlerde dinin hem bu kadar etkili ve belirleyici olması hem de toplumsal yaşamda din dışı ve dini alan ayrımının belirgin bir şekilde görülmemesi, rahiplerin çok geniş bir alanda etkili olarak öne çıkmasını sağlamıştır. Tanrıların ve dinin önemli bir temsilcisi olarak görülen rahiplerin, gündelik yaşamda ve resmi hizmetlerde saygın bir statüye sahip olduğu görülmektedir. Bu saygın statünün oluşmasında, onların metafizik dünya ve tanrılar ile olan bağları göz ardı edilemeyecek bir katkı sunmuştur. Rahipleri hem tapınaklarda hem de toplumda kral, sihirbaz, şifacı, diplomat, tapınak idarecisi, tüccar, yazıcı, sanatçı, zanaatkar, avcı, ritüel uzmanı, kâhin, müzisyen, bilgin, şarkıcı, ağıtçı, kral danışmanı, hâkim, öğretmen, asker ve rüya yorumcusu gibi çok çeşitli konumlarda ve uzmanlık alanlarında görmek mümkündür.

Kültürleri, toplumları, dini inançları ve kült uygulamalarını şekillendiren ve kendine özgü tipolojileri olan rahipler, insanlık tarihindeki birçok fenomenin (karizmatik lider, tanrılaştırılmış kral ve kurtarıcı gibi) arketipini bünyesinde barındırmaktadır. Bundan dolayı tarihin erken dönemlerinde Mezopotamya coğrafyasında görülen dini fenomenler ile kültürel, sanatsal, sosyal, politik ve hatta ekonomik değişimler, rahip sınıfının özellikleri ve etkisi ile daha iyi anlaşılabilir.

Kaynakça

- Bertman, Stephen. *Handbook to Life in Ancient Mesopotamia*. New York: Facts On File Publishing, 2003.
- Black, Jeremy - Green, Anthony. *Mezopotamya Mitolojisi Sözlüğü: Tanrılar İfritler Semboller*. çev. Necdet Hasgül. İstanbul: Aram Yayıncılık, 2003.
- Bordreuil, Pierre vd., *Tarihin Başlangıçları: Eski Yakındoğu Kültür ve Uygarlıkları*. çev. Levent Başara. İstanbul: Alfa Yayınları, 2014.
- Brisch, Nicole. "The Priestess and the King: The Divine Kingship of Šū-Sin of Ur". *Journal of the American Oriental Society* 126 / 2 (Apr-Jun 2006), 161-176.
- Campbell, Gordon. *Garden History: A Very Short Introduction*. Oxford: Oxford University Press, 2019.
- Carnine, Douglas vd. *World History: Ancient Civilization*. The USA: McDougal Littell Publishing, 2006.
- Clayton, J. Nathan. *Symbol, Service, and Song: The Levites of 1 Chronicles 10-29 in Rhetorical, Historical and Theological Perspectives*. Eugene: Wipf and Stock Publishers, 2021.
- Collon, Dominique. "Depictions of Priests and Priestesses in the Ancient Near East", *Priests and Officials in the Ancient Near East*. ed. Kazuko Watanabe. Heidelberg: Universitätsverlag V. Winter Publishing, 1999.
- Cotterell, Arthur. *The First Great Powers: Babylon and Assyria*. London: Hurst&Company Publishing, 2019.
- Day, John. *From Creation to Abraham: Further Studies in Genesis 1-11*. New York vd.: T&T Clark Bloomsbury Publishing, 2022.
- De Lafayette, Maximillien, *Encyclopedia of Gods and Goddesses of Mesopotamia Phoenicia, Ugarit, Canaan, Carthage, and the Ancient Middle East*. Volume 2. New York-Berlin: Times Square Press, 2015.
- Delaporte, Louis. *Mesopotamia*. çev. V. Gordon Childe. New York-Oxon: Routledge Publishing, 2013.
- Dijkstra, Meindert. "Prophets, Men of God, Wise Women: Dreams and Prophecies in Hittite Stories", *Prophecy and Prophets in Stories*. ed. Bob Becking - Hans M. Barstad. Leiden - Boston: Brill Publishing, 2015.
- Forest, Jean-Daniel. "Aux Origines de l'architecture Obeidienne: Les Plans de Type Samara", *Akkadica* 34, 1983.
- Foster, Benjamin R. "Mesopotamia", *A Handbook of Ancient Religions*. ed. John R. Hinnells., Cambridge: Cambridge University Press, 2007.
- Gilgamiş Destanı*. çev. Sait Maden. İstanbul: Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, 13. Basım, 2020.
- Glaz, S. Enheduanna: Princess, Priestess, Poet, and Mathematician. *Math Intelligencer* 42, 31-46 (2020). <https://doi.org/10.1007/s00283-019-09914-7>.
- Güler, M. Emin. *Mezopotamya Dininde Rahiplik*. Ankara: Ankara Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, Doktora Tezi, 2023.
- Greenberg, Gary. *101 Myths of the Bible How Ancient Scribes Invented Biblical History*. Illinois: Sourcebooks Publishing, 2000.
- Hahn, Scott. *Catholic Bible Dictionary*. New York: Crown Publishing, 2009.
- Hambling, Dora Jane. "Has the Garden of Eden been Located at Last?", *Smithsonian Magazine* 18 / 2 (May 1987), 127-133.
- Head, Tom. *Ancient Mesopotamia*. Minnesota: Abdo Publishing, 2015.

- Hole, Frank. "Symbols of Religion and Social Organization at Susa". *The Hilly Flanks and Beyond: Essays on the Prehistory of Southwestern Asia Presented to Robert J. Braidwood*. ed. T. Cuyler Young vd. Chicago: The Oriental Institute of the University of Chicago, 1982, 315-333.
- Hout, Jean-Louis. *Les Premiers Villageois de Mesopotamie: Au Village a la Ville*. Paris: Armand Collin Publishing, 1994.
- Hunger, Hermann. *Astrological Reports to Assyrian Kings*. Helsinki: Helsinki University Press, 1992.
- Kitabı Mukaddes*. İstanbul: Kitabı Mukaddes Şirketi, 2. Basım, 1997.
- Klein, Jacob. "The God Martu in Sumerian Literature", *Sumerian Gods and Their Representations*. ed. I.L. Finkel - Markham J. Geller. Groningen: STYX Publications, 1997.
- Luckert, Karl W. *Göbekli Tepe*. çev. Leyla Tonguç Basmacı. İstanbul: Alfa Yayınları, 2015.
- Leick, Gwendolyn. *Historical Dictionary of Mesopotamia*. Lanham-Toronto-Plymouth: The Scarecrow Press, 2. Baskı, 2010.
- Martins, Antonio Cavalcanti de Albuquerque. *Divination Through Hepatoscopy: The Apogee and Downfall of the Liver*. Brasil: Simplissimo Publishing, 2024.
- Michalowski, Piotr. "Sumerians". *The Oxford Encyclopedia of Archaeology in the Near East*. ed. Eric M. Meyers. Cilt 1. New York-Oxford: Oxford University Press, 1997.
- Mieroop, Marc Van De. *Eski Yakınoğu Tarihi*. çev. Sinem Gül. İstanbul: Homer Kitapevi, 2018.
- Mumford, Lewis. *Tarih Boyunca Kent: Kökenleri, Geçirdiği Dönüşümler ve Geleceği*. çev. Gürol Koca - Tamer Tosun. İstanbul: Ayrıntı Yayınları, 2007.
- Nissen, Hans J. *Ana Hatlarıyla Mezopotamya*. çev. Z. Zühre İlgelen. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2. Baskı, 2015.
- Pollock, Susan. *Antik Mezopotamya: Var Olmamış Cennet*. çev. Burak Esen. İstanbul: Sümer Yayıncılık, 2017.
- Radner, Karen. "The City of Aşşur and the Kingdom of Assyria: Historical Overview", *The Assyrians: Kingdom of the God Aşşur from Tigris to Taurus*. ed. Kemalettin Köroğlu-Selim Ferruh Adalı. İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2018.
- Rohl, David. *From Eden to Exile: The Epic History of the People of the Bible*. London vd.: Arrow Books Publishing, 2003.
- Sasson, Jack M. - Wallenfels, Ronald. *The Ancient Near East: An Encyclopedia for Students*. Cilt 1. New York vd.: Charles Scribner's Sons Publishing, 2000.
- Schwemer, Daniel. "Mesopotamia", *Guide to the Study of Ancient Magic*. ed. David Frankfurter. Leiden - London: Brill Publishing, 2019.
- Sitchin, Zecharia. *Tanrıların ve İnsanların Savaşları*. çev. Güliden Özbilun. İstanbul: Ruh ve Madde Yayınları, 2005.
- Sitchin, Zecharia. *The Earth Chronicles Handbook: A Comprehensive Guide to the Seven Books of the Earth Chronicles*. Vermont: Bear & Company Publishing, 2009.
- Sonik, Karen-Tinney, Steve. *Journey to the City: A Companion to the Middle East Galleries at the Penn Museum*. Pennsylvania: University of Pennsylvania Press, 2019.
- Tekin, Halil. *Tarih Öncesinde Mezopotamya: Yeni Yaklaşımlar, Yeni Yorumlar ve Yeni Kronoloji*. Ankara: Bilgi Kültür Sanat Yayınları, 2. Baskı, 2019.
- Uhlig, Helmut. *Sümerler: Mezopotamya'nın Sıradışı Topluluğu*. çev. Nilgün Ersoy. İstanbul: Totem Yayınları, 2018.
- Vanstiphout, Herman. *Epics of Sumerian Kings: the Matter of Aratta*. Atlanta: Society of Biblical Literature Publishing, 2003.
- Yıldırım, Ercüment. *Eskiçağ Mezopotamya'sında Liderler, Krallar, Kahramanlar*. İstanbul: Arkeoloji ve Sanat Yayınları, 2017.

- Waerzeggers, Caroline. "The Pious King: Royal Patronage of Temples", *The Oxford Handbook of Cuneiform Culture*. ed. Karen Radner-Eleanor Robson. Oxford vd.: Oxford University Press, 2011.
- Westenholz, Joan G. "The Ministering Clergy", *The Sumerian World*. ed. Harriet Crawford. London - New York: Routledge Publishing, 2013.
- Woolsey, John Martin. *The Original Garden of Eden Discovered, and the Final Solution of the Mystery of the Woman, the Tree and the Serpent: Being the Lunar Theory of Mythology*. London - New York : Cochrane Publishing, 1910.

İnternet Kaynakları

- Cuneiform Digital Library Initiative. "CDLI". Erişim 1 Şubat 2024. <https://cdli.ucla.edu/>.
- Daily Mail. "5,000-year-old stone tablet containing the 'first ever signature' sells for £175,000". Erişim 29 Şubat 2024. <https://www.dailymail.co.uk/sciencetech/article-8635405/5-000-year-old-clay-tablet-depicting-beer-southern-Iraq-sells-175-000.html>.